

ВИВЧЕННЯ ПОТРЕБ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ

У статті розкрито проблему соціалізації та соціальної адаптації дітей в умовах інтернатного закладу, вплив дериваційних умов виховання на ці процеси. Охарактеризовано групи чинників, які негативно впливають на розвиток особистості дитини. На підставі аналізу результатів дослідження визначено соціальні потреби дітей, які перебувають у закладі інтернатного типу.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, інтернатний заклад, дитина, соціальні потреби.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Загнані в глухий кут нуждою сім'ї, обділені батьківською турботою і хоча б елементарним достатком діти – одна з болючих проблем сьогодення. Економічні негаразди, руйнування моральних цінностей, нездоровий спосіб життя – ось далеко не всі причини, що зумовлюють зростання кількості дітей-сиріт. Особливої гостроти набуває проблема соціалізації та соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазвичай, труднощі, що виникають у дорослому житті, зумовлені впливом двох основних чинників – специфікою психічного розвитку дитини поза родиною та особливостями процесу соціалізації особистості вихованців школи-інтернату в умовах “закритої” освітньо-виховної системи.

Одним з найважливіших завдань інтернатних закладів є підготовка дітей до самостійного життя. Від сформованості у них належним чином певних знань, умінь, навичок залежить процес соціальної адаптації та соціалізації в цілому. Вихованців необхідно готувати до тих соціальних ролей, які їм доведеться виконувати в суспільстві впродовж всього життя. Дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, потрібно забезпечити максимально можливий рівень фізичного та психічного здоров'я, доступ до отримання якісної освіти, надати можливість повністю реалізувати

свій потенціал, розвивати почуття самоідентичності, навички міжособистісного спілкування і впевненості у різних ситуаціях суспільної взаємодії.

Саме тому процес виховання дітей в інтернатних закладах повинен відбуватися з урахуванням психологічних особливостей, притаманних дітям-сиротам, які залишилися без батьківського піклування.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблема здійснення соціального супроводу широко розглядається в науковій та методичній літературі. До проблеми соціального супроводу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зверталися Т. Шанскова, М. Бітянова, Г. Бевз, В. Кузьміновський, О. Нескучаєва, К. Соколова, А. Капська, Н. Комарова, І. Пеша та ін. Проблема соціалізації дітей-сиріт, вихованців інтернатних закладів широко розглядається в науковій та методичній літературі. Дослідженням особливостей формування особистості дітей-сиріт та різних аспектів їх соціальної адаптації займається Л. С. Волинець. Л.М Артюшкіна у своїх працях висвітлює специфіку професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт, а специфіка виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт висвітлюється у працях Л. Канішевської.

Пошуком шляхів покращення умов виховання та ефективності соціально-педагогічної, психологічної допомоги дітям-сиротам займаються психологи, соціальні педагоги, соціальні працівники представники державних органів влади та громадських об'єднань.

Метою нашої статті є аналіз потреб дітей-сиріт, що виховуються в закладах інтернатного типу та особливостей процесів соціалізації та адаптації.

Виклад основного матеріалу. Позбавлення дитини родинних зв'язків накладає свій відбиток на все її життя. Тому дослідження особливостей психічного розвитку дітей в закладах інтернатного типу і виявлення чинників, які заважають особистісному розвитку є актуальними і практично значущими. Вивченням психічного розвитку, особливостям соціалізації, формування системи сімейних, моральних цінностей дітей-сиріт в закладах інтернатного типу займаються психологи, педагоги, працівники соціальної сфери.

Діти-сироти, які виховуються в закладах інтернатного типу, позбавлені найголовнішого - зв'язків з родиною, емоційного контакту з матір'ю, позбавлені любові та уваги. Але не це є вирішальним у розвитку особистості. За умови правильної організації середовища, в яке потрапляють діти, належного рівня підготовки педагогічного персоналу можна уникнути багатьох відхилень, які виникають у дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти.

На нашу думку, за правильної організації середовища, в якому опиняються діти, можна коригувати порушення у психічному розвитку дітей, які потрапляють до інтернатних закладів з дитячих будинків, і попередити їх у подальшому розвитку вихованців [1, с. 43].

Практика доводить, що вихованці дитячих будинків постійно потребують психологічної допомоги, соціального захисту. Зустрівшись з навколишнім світом, такі діти самі шукають підтримки дорослих. Добре, якщо знаходять розуміючого психолога, тактовного педагога. Але так буває не завжди. Бар'єр у спілкуванні з оточуючими, недовіра і настороженість штовхають їх на інший шлях самовираження, який нерідко закінчується плачевно. Завдання психологів, соціальних педагогів – допомогти дітям усунути ті бар'єри, що стоять між ними і навколишнім світом. Для цього необхідно вивчити фізичні і психічні особливості кожної дитини, створити такі психологічні та соціальні умови, які б забезпечили повноцінний фізичний, психічний розвиток дітей.

Суттєвим моментом у розвитку особистості дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, є невпевненість у собі, неусвідомлення цінності своєї особистості, відсутність життєвої перспективи. Здебільшого у таких дітей формується комплекс безнадійності, особистісної безпорадності і їм досить важко визначити сенс і мету свого існування, відчутти себе комусь потрібним.

У дітей, які перебувають в інтернатах на державному забезпеченні поступово формується споживацький характер відносин з дорослими, утриманська життєва позиція. Саме для вихованців інтернатного закладу є більш характерними певні негативні риси та звички: відсутність гуманного ставлення – жорстокість до старших, байдужість до чужого лиха, приниження особистої гідності, заляканість, брехливість, схильність до крадіжок (часто це прояв інстинкту самозбереження), безпорадність [2, с. 10].

Всі ці труднощі значно погіршують соціальне становлення вихованців, ускладнюють процес соціалізації.

В процесі соціалізації у вихованців шкіл-інтернатів відбувається формування особливого типу особистості, яка характеризується бідністю мотивації поведінки, переважанням орієнтації на зовнішній її контроль, заниженим рівнем самооцінки, низьким рівнем вияву саморегуляції поведінки.

У дітей-сиріт спостерігається не просто відставання в їхньому особистісному розвитку, а інтенсивне формування принципово інших механізмів адаптації, через які дитині важко пристосовуватись до нормальних загальнолюдських умов життя.

Сучасні дослідження з даної проблеми в галузі педагогіки та психології свідчать, що психічний розвиток вихованців дитячих

будинків та шкіл-інтернатів має певні специфічні ознаки і особливості: несформованість образу “Я” (феномен “Ми”), неадекватна самооцінка, знижені комунікативні можливості, збіднена емоційна сфера [1, с. 45].

Особливо негативним є досвід ранньої депривації в дитячих будинках. Режимні умови закритих навчальних дитячих закладів спричиняють порушення пізнавальних процесів, відсутність адекватних способів і навичок комунікації відбивається на процесі пізнання інших людей, на формуванні взаємин з ними.

Дослідження особливостей спілкування випускників школи-інтернату з дорослими й однолітками дають змогу стверджувати, що діти-сироти в спілкуванні з дорослими виступають з позиції споживача, а не активного учасника діалогу. В спілкуванні з однолітками керуються мотивом отримання допомоги. Це свідчить про їхню залежність від оточення.

Отже, основною причиною виникнення комунікативних труднощів у випускників школи-інтернату можуть бути неправильно організоване спілкування в дитинстві (недостатні, емоційно збіднені контакти з дорослими).

Виділяють дві групи чинників, які негативно впливають на розвиток особистості дитини в закладах інтернатного типу:

I. Психотравмуючі чинники;

- відсутність родинних зв'язків;
- незадоволення основних життєвих потреб (дефіцит любові, ніжності, уваги);
- обмеження спілкування в межах одного закладу;
- чітка регламентація життєдіяльності;
- відсутність свободи вибору;

II. Організаційно-побутові чинники:

- часта зміна педагогічного персоналу;
- перевищення кількості дітей в групах;
- відсутність цілісного підходу у вихованні дітей, відсутність єдиної системи вимог;
- відсутність диференційованого підходу з боку вихователів;
- неправильно організовані комунікативні стосунки з дітьми;
- налагоджені взаємозв'язки з вихователями (в межах однієї групи) .

Діти, які виховуються в закритих інтернатних закладах, проходять кілька установ (будинки дитини, дошкільний дитячий будинок, школа-інтернат), що є тяжким випробовуванням і потребує від дітей постійного пристосування, породжує емоційні порушення, нервові перевантаження і зрештою призводить до нервових зривів.

Отже, психологічні особливості дітей різного віку великою мірою залежать від соціальних умов життя і виховання. Умови, які створені в закладах виховання, є вирішальними для їхнього розвитку [5, с. 67].

Тільки координація діяльності соціальних служб для молоді, центрів зайнятості, громадських організацій, державних та недержавних установ, благодійних фондів, церкви, волонтерського руху спроможна забезпечити школам-інтернатам різнобічну допомогу в адаптаційному процесі вихованців.

Дитина-сирота, яка виховувалася в умовах державного закладу опіки, повинна у майбутньому стати повноцінним членом суспільства, здатним приймати самостійні рішення, знайти своє місце в житті, реалізовуватись як особистість. Тому актуальною стає проблема розробки принципово нових технологій соціалізації, професійної підготовки і працевлаштування вихованців дитячих будинків та шкіл-інтернатів у ринкових умовах [2, с. 8].

Питання організації соціальної підтримки, надання соціальної допомоги дітям та молоді цієї категорії повинні знайти відображення на законодавчому рівні у державних постановах та цільових програмах.

На нашу думку, у масовій практиці виховання дітей-сиріт сформоване стале ставлення до вихованців, як об'єктів, які потребують захисту, державного забезпечення та підтримки спонсорів. Все це, безперечно, важливо. Але діти-сироти та діти, що залишилися без піклування батьків зможуть успішно адаптуватись у сучасному суспільстві лише тоді, коли самі будуть активною, соціально зрілою та відповідальною особистістю.

Викладачами та студентами соціально-гуманітарного факультету вивчення проблеми соціалізації та соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування проводилося на базі дитячого будинку "Рідний дім" у с.Корналовичі. Дослідження здійснювалося нами впродовж трьох років: з 2007 до 2010 року. Об'єктами дослідження стали 30 вихованців закладу, віком 11-15 років.

Розробляючи інструментарій, для вивчення потреб дітей, які проживають у цьому інтернатному закладі, ми брали до уваги той факт, що діти навчаються у загальноосвітній школі, тому певну частину дня проводять поза межами дитячого будинку. До складу мультидисциплінарної команди були включені два вихователі від кожної групи, які працюють переважно з певною групою дітей, соціальний педагог дитячого будинку, класний керівник, соціальний педагог загальноосвітнього закладу.

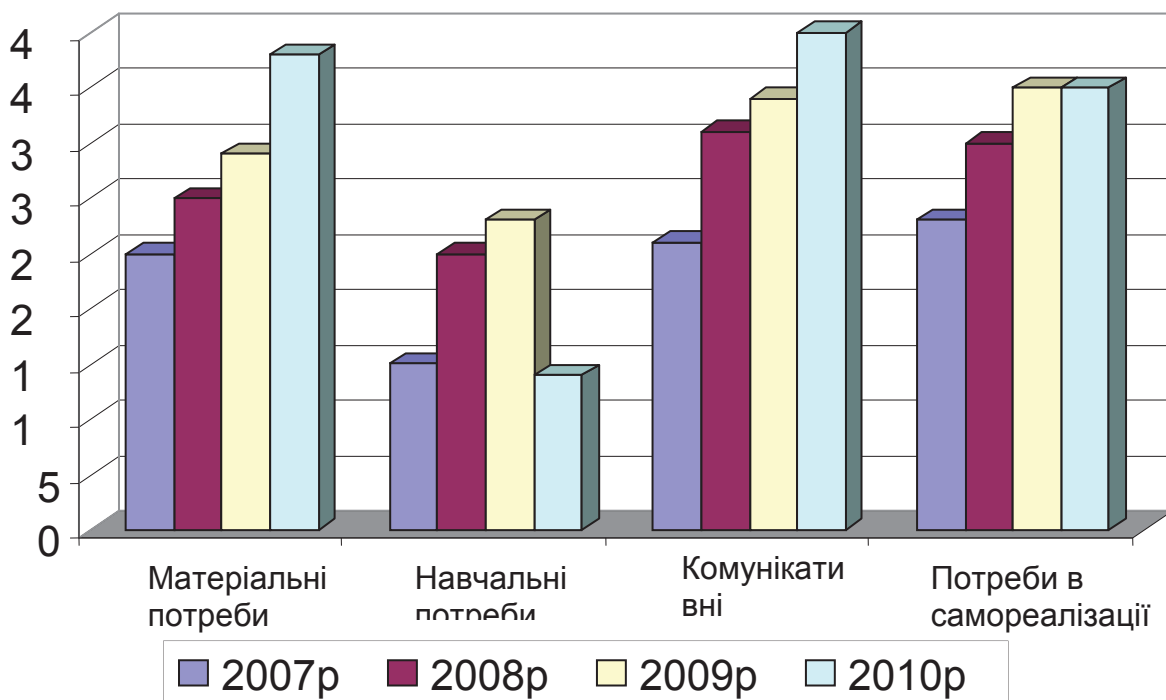
За сприянням працівників дитячого будинку "Рідний дім" було організоване кількаразове спостереження за вихованцями даного

закладу. Воно здійснювалося за заздалегідь підготовленими бланками і реалізувалося в самому дитячому будинку та ЗОСШ с. Корналовичі. Спостереження здійснювалося вихователями дитячого будинку та педагогами школи.

Заповнені бланки спостережень були проаналізовані, на підставі чого нами було складено перелік можливих запитань для індивідуальної бесіди з вихованцями. Оскільки спостереження було кілька разовим, то бесіди теж проводилась неодноразово. У зв'язку із змінами у результатах спостереження, запитання бесіди теж частково коригувалися.

На підставі аналізу результатів включеного спостереження, індивідуальних бесід з дітьми, які перебувають в дитячому будинку, розмов з вихователями та соціальним педагогом ми визначили низку соціальних потреб дітей, які перебувають у цьому закладі.

Динаміка показників зміни особистісних потреб дітей-сиріт

Переважно діти не відчують гострої нестачі у задоволенні базових потреб: в їжі, одязі, меблях, необхідному обладнанні. Проте варто зауважити, що в одній кімнаті живе до 20 дітей, що не дає можливість дитині реалізувати потребу мати свій особистий простір, що, в свою чергу, веде до порушення її особистісних кордонів. Постійне перебування серед значної кількості людей негативно впливає на психологічний стан дитини, призводить до психологічного перевантаження та провокує агресивні реакції дитини як закономірний

результат її боротьби за особистий простір. Тому адміністрації дитячого будинку варто звернути увагу на перепланування великих кімнат, особливо тієї, в якій живуть старші дівчата, і створити умови для проживання дітей по троє - четверо осіб.

Досить позитивним є той факт, що діти відвідують загальноосвітню школу, яка розташована неподалік дитячого будинку. Це дає їм можливість розширити свої соціальні зв'язки та спілкуватися з однолітками, які проживають у сім'ях. Переважна кількість дітей має добрі стосунки з однокласниками та вчителями. Проте є діти, які в силу своїх психологічних особливостей порушують правила внутрішньошкільного розпорядку та заважають вчителям проводити уроки. Посередніми та незадовільними є успіхи дітей у навчанні. За оцінками вчителів, чверть дітей потребують індивідуальної форми навчання. Невисокі показники вихованців дитячого будинку у навчанні пояснюються кількома причинами. У переважної більшості дітей не сформовані довільні процеси, не всі діти, особливо молодшого віку, готові до соціальної ролі школяра, у більшості відсутня позитивна мотивація до навчання, до школи вони ходять тому, що „набридає весь час сидіти в будинку“, „на окремих уроках цікаво розказують“, „в школі є друзі“, „в школі проводяться цікаві заходи“.

Майже всі опитані адекватно оцінюють свої навчальні успіхи. На запитання „Як ти навчаєшся?“ зазвичай відповідали „так собі“, „не дуже добре“, „погано“ і пояснювали це тим, що вчитися їм важко.

Діти, які перебувають в будинку, переважно проживали у сільській місцевості, багато з них не відвідувало школу певний час, тому їм складно наздогнати ровесників. У школі вимогливі викладачі, тому більшості вихованців дитячого будинку, які не звикли виникають певні труднощі при підготовці уроків, наприклад, з математики та фізики, діти переписують готові розв'язки з посібників, а то й зовсім не готують уроки. Подібна ситуація й з англійською мовою.

Досить тривожним є той факт, що у більшості дітей спостерігається не сформованість образу „Я“. На запитання „Що в тобі є доброго, чим ти можеш пишатися?“ переважна більшість опитаних не могла відповісти. Натомість про свої недоліки діти говорили без затримки. Педагогічному персоналу будинку та загальноосвітньої школи варто звернути на це увагу і активно застосовувати методи позитивного підкріплення в роботі з такими дітьми.

У переважної більшості дітей сформовані навички самообслуговування. Проте все ж хлопці менш охайні, ніж дівчата. У будинку необхідно створити спеціальну кімнату, де діти могли би прати свої речі та прасувати їх. Варто зауважити, що діти, які жили в

іспанських сім'ях, більш самостійні та мають кращий адаптаційний потенціал у порівнянні з дітьми, які не виїздили за кордон.

Не всі діти, особливо молодші підлітки, можуть доцільно використати гроші, які вони отримують від родичів. Переважно вони витрачають їх на солодощі, дівчата на косметику, прикраси. На запитання „Як ти будеш розподіляти кошти, коли житимеш самостійно?" діти частіше відповідали, що будуть витрачати на їжу та одяг. При цьому вони майже не називали такі статті витрат, як транспорт, побутові послуги, оплата рахунків тощо

На жаль, можна констатувати, що отримання дітьми необхідного для їх життєдіяльності мінімуму гальмує формування активного ставлення особистості до життя, провокує схильність до пристосуванства і споживацької позиції, заважає розвитку навичок прийняття самостійних відповідальних рішень. Оскільки діти живуть на повному державному утриманні, їм досить важко зорієнтуватися, яким чином правильно та економно скласти свій бюджет. Отже, необхідне проведення спеціальних занять, особливо для випускників, щоб сформувати необхідні самостійні побутово-економічні навички.

Під час розмов із випускниками дитячого будинку було з'ясовано, що їм притаманне звужене не бачення життєвих перспектив, вони дуже обмежені у самостійному професійному виборі, готові йти вчитися в ті заклади, куди їм допоможе влаштуватися адміністрація будинку. Лише один з опитаних прагне вчитися в технічному ліцеї м. Києва хоч і відчуває непевність та тривогу. Більшість випускників, особливо дівчата, мають бажання ще рік чи два побути у дитячому будинку.

Під час розмов із дітьми ми також виявили, що у них досить обмежене коло пізнавальних інтересів. Лише поодинокі діти читають щось поза програмою, більшість дітей, навіть старших, говорить, що любить читати казки, проте зазнають труднощів при спробі переказати їх зміст. Старші вихованці не обізнані на сучасних суспільних та політичних подіях. Серед телепередач, які дивляться діти, переважають серіали, бойовики, мультфільми. Жоден з опитаних дітей не назвав пізнавальних передач, як от „єврика", „Найрозумніший", „У світі тварин" тощо. Тому педагогічному персоналу слід приділяти посилену увагу формуванню у дітей пізнавальних інтересів, спонукати їх до змістовного дозвілля, окрім малювання, вишивання та гри у футбол.

Таким чином, проведена нами оцінка потреб дітей, які перебувають в дитячому будинку, дають підстави **констатувати**, що дефіцит адекватного спілкування з дорослими та дітьми призводять до надмірної конфліктності, емоційної нестриманості, агресивних

спалахів, підвищеного конформізму вихованців, прагнення перекласти відповідальність за своє життя на інших

Постійне перебування дітей в обмеженому комунікаційному просторі, необхідність постійно дотримуватися жорсткого часового розпорядку в закладі, отримання дитиною необхідного для її життєдіяльності мінімуму заважають формуванню активного ставлення особистості до життя, провокують схильність до пристосуванства, формування споживацької позиції, не створюють умов для розвитку навичок прийняття самостійних відповідальних рішень у дітей, проектування власних майбутніх життєвих перспектив.

Список використаних джерел

1. Артющкіна Л М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Практична психологія та соціальна робота. – № 2. – 2004 – С. 42 – 47.
2. Інтернат чи родина? // Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні / за ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. – К., 2003. – С. 7 – 13.
3. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
4. Соціальне сирітство в Україні. Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. С. Волинець та ін. – К., 1998. – 120 с.
5. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей : [учеб. пособие для студентов пед. вузов] / Б. В. Куприянов, Е. А. Салина, Н. Т. Крылова, О. В. Миновская; ред А. В. Мудрик. – М. : Издат. центр "Академия", 2004. – 240 с.

In the article the problem of socialization and social adaptation of children is exposed in the conditions of internatnogo establishment, influence of derivatsiynikh terms of education on these processes. The groups of factors which negatively influence on development of personality of child are described. On the basis of analysis of research results certainly social necessities of children which are in establishment of internatnogo of type.

Keywords: socialization, social adaptation, internatniy establishment, child, social necessities.

Отримано 25.2.2012